

Reacties op en met recensies

Een les over 'Dood Weermiddel'

van F.B. Hotz

Ronald Soetaert

Binnen het project 'recensies' werden de voorbije jaren aan de RUG een aantal lessen gegeven door studenten uit de lerarenopleiding en/of de mentoren, in samenwerking met de vakdidactiek. (1) De redactie van Vonk vroeg mij aan de hand van een voorbeeld te beschrijven hoe zulke lessen zouden kunnen verlopen, en wat erin aan bod zou kunnen komen.

Bij het voorstel om recensies te lezen in de klas hoort een algemene doelstelling voor het literatuuronderwijs: het vormen van competente en kritische lezers van literatuur. En daar hoort dan weer een 'ideale lezer' bij: iemand die reflecteert op wat hij leest en volgt wat er in het literaire leven gebeurt. Precies door die reflectie maakt hij immers een ontwikkeling door, en wil hij die persoonlijke ontwikkeling confronteren met wat er in de literatuur gebeurt.

Onze moderne cultuur is echter uitermate complex. Niemand is nog in staat om zonder hulp alle ontwikkelingen in een kennisgebied op de voet te volgen, laat staan de evolutie in verschillende kennisgebieden bij te houden. Er is niet alleen een gigantisch aanbod uit het verleden, maar dat aanbod groeit voortdurend aan terwijl de complexiteit onoverzichtelijk wordt. Onze cultuur is een expertencultuur geworden, onze tijd werd getypeerd als een periode van onoverzichtelijkheid (Habermas 1985).

De zin van de recensie

Onderwijs en massamedia zouden in principe iets kunnen doen aan die onoverzichtelijkheid die uiteindelijk leidt tot onverschilligheid. Een 'ideale burger' zou in staat moeten zijn de ontwikkelingen van verschillende kennisgebieden in grote lijnen te volgen, of dan toch het debat te volgen over zaken die hem aanbelangen. Vanuit dit perspectief kan cultuur omschreven worden als: "Dramatische conversaties over zaken die voor hun deelnemers belangrijk zijn." (zie Zeegers 1989) In die conversaties kunnen de massamedia een belangrijke rol spelen: zij kunnen de ruimte creëren om de openbare discussie mogelijk te maken. Hoewel ze uiteraard die ruimte ook kunnen verengen, manipuleren, misbruiken.... Zoals alle media, kunnen de massamedia positief of negatief aangewend worden.

Het onderwijs kan leerlingen bewust maken van de mogelijkheden van de

media. Daarvoor dienen kennis, vaardigheden, motivering overgedragen te worden die nodig zijn om deel te nemen aan het openbare debat, in dit geval: het openbare debat over literatuur.

De leraar speelt hier een dubbele rol. Hij is iemand die tot de gemeenschap van de klas behoort, en in die rol maakt hij een synthese van wat daar aan kennis bestaat. Hij is echter ook een vertegenwoordiger van zijn vakgebied en in die rol confronteert hij leerlingen met andere kennis, en vooral andere argumentatievormen.

Naast kennis en inzicht in het literaire systeem komt door het lezen van recensies een tekstsoort aan bod die ook buiten het strikt literaire een belangrijke rol kan spelen in het leven van consumenten van cultuur (recensies handelen ook over film, muziek, televisie... ; kunstkritiek is een vast onderdeel geworden in tijdschriften, kranten maar ook op radio en televisie). Zo sluiten de lessen literatuur aan bij de eis die steeds meer aan het moedertaalonderwijs gesteld wordt: de lessen Nederlands kunnen niet meer voorbij aan het belang van de moderne massamedia.

Door het lezen van recensies dient de leerling dan ook inzicht te krijgen in de functies van recensies: informeren, beschrijven, interpreteren, evalueren. De 'ideale' lezer haalt uit kritieken argumenten om bepaalde boeken wel of niet te lezen; hij wordt ook geconfronteerd met leesstrategieën, functies van literatuur... Uiteindelijk evalueert de lezer dit proces, maar ook in de literaire kritiek speelt de evaluatie een centrale rol (dat begint al met de selectie van een boek). Evalueren impliceert tevens argumenteren op basis van bepaalde criteria (die ter discussie staan) en bepaalde argumentatieschema's (zie De Jager 1987).

Project: recensies

Er zijn uiteraard vele manieren om met kunstkritiek te werken in het onderwijs. (2)

In wat volgt zal ik één voorbeeld kort beschrijven; het gaat over twee lessen waarin respectievelijk een verhaal en een aantal recensies behandeld werden.

Onderwerp van de les was het verhaal 'Dood Weermiddel' van F.B. Hotz. Het blijkt voor de meeste critici een intrigerend verhaal te zijn: in de verschillende recensies over de (gelijknamige) verhalenbundel werd het in ieder geval uitgebreid - vaak positief - besproken.

Wat de praktische organisatie betreft, planden wij (meestal) twee lessen waarvoor twee lectuuropdrachten gegeven werden. Voor de eerste les werd aan de leerlingen gevraagd het verhaal 'Dood Weermiddel' te lezen. Tijdens deze les werd het verhaal klassikaal besproken (een onderwijsleergesprek en een klasgesprek). (3) Voor de tweede les werd aan de leerlingen gevraagd een recensie over de verhalenbundel 'Dood Weermiddel' te lezen. Tijdens deze les werden vragen beantwoord waardoor de reacties van leerlingen geconfronteerd werden met de visie van de recensenten.

Eerste les: leerlingen over 'Dood Weermiddel'

Tijdens de eerste les werden in de beginfase algemene vragen gesteld zodat de min of meer objectieve inhoud van het verhaal gereconstrueerd werd. Dit laatste als controle of het verhaal wel gelezen werd; het is tegelijkertijd een opfrissing van het geheugen, en uiteindelijk een manier om via een gezamenlijke reconstructie van het verhaal een gemeenschappelijke lesinhoud te bepalen.

De student-leraren kregen als instructie vragen te stellen over een aantal aspecten (zie later), de leerlingen zoveel mogelijk aan het woord te laten en zo weinig mogelijk te corrigeren behalve dan door kritische vragen te stellen en door steeds weer de leerlingen te confronteren met het verhaal van

Hotz, met wat in de tekst staat.

De terugkoppeling naar de tekst staat in deze fase centraal. Zo kunnen er geregeld fragmenten uit het verhaal voorgelezen worden. Dit voorlezen heeft als voordeel dat het verhaal nog eens 'gehoord' wordt in de klas, en dat eventueel duidelijk negatieve oordelen door het voorlezen gemilderd worden - tenminste als het voorlezen overtuigend gebeurt. Zeker bij een verhaal als 'Dood Weermiddel' kan door deze strategie de aandacht gevestigd worden op de stijl, opvallende uitspraken, (eventueel) goed geformuleerde zinnen, passages die aanspreken, passages die irriteren...

De lesvoorbereiding bestond ook uit een selectie van een aantal passages uit het verhaal die het onderwerp van vragen en discussie konden worden, bijvoorbeeld een passage waarin de lezer een beeld krijgt van de relatie tussen de man en vrouw. Zo kon een gesprek op gang komen over een belangrijk thema, en kon gevraagd worden naar andere passages waarin dezelfde problematiek behandeld werd. Naast de aandacht voor de man/vrouw relatie werd afgesproken dat ook vragen gesteld zouden worden over de betekenis van het bouwen van het 'dood weermiddel' (de mogelijke symboliek). De leraar registreerde: zijn vraagstelling was er op gericht bepaalde probleemgebieden te omcirkelen.

Op het bord werden een aantal opmerkingen genoteerd die tijdens het gesprek aan bod kwamen. En dit rond de volgende onderwerpen: aspecten die met de verhaalstructuur te maken hebben (specifiek de confrontatie met hun verwachtingen i.v.m. verhaalconventies kwam hier ter sprake), de houding van de auteur/het hoofdpersoon, de relatie man/vrouw, de symboliek van het verhaal (specifiek de betekenis van het 'dood weermiddel'), en de stijl van Hotz.

Op het einde van deze eerste les werden een aantal recensies rondgedeeld die de

leerlingen thuis moesten lezen (per groep van vier leerlingen dezelfde recensie; als opdracht werd eerst en vooral gevraagd de recensie globaal te lezen maar ook een tweetal specifieke vragen te beantwoorden; elke groep kreeg andere opdrachten, hoewel er gelijke vragen waren maar dan over andere recensies). (4) Zoals gezegd sloten deze opdrachten aan bij de aspecten, de thema's die tijdens de eerste les ter sprake kwamen. De belangrijkste functie van die opdrachten was de confrontatie met de literaire kritiek op gang te brengen. Wat schrijven de critici over de aspecten die door de leerlingen behandeld werden?

Tweede les: recensenten over 'Dood Weermiddel'

In het begin van de tweede les kregen de leerlingen de kans om in groepswork (per vier die dezelfde recensie hadden gelezen) hun antwoorden te vergelijken. Daarna werd aan een aantal rapporteurs gevraagd klassikaal de vragen te beantwoorden. De student-leraren kregen de instructie de antwoorden van verschillende groepen te vergelijken met elkaar, maar die antwoorden ook te confronteren met de reacties uit de eerste les.

HINDERNISSEN

Onvermijdelijk botst de leraar tijdens de bespreking van het verhaal van Hotz op een aantal terugkerende obstakels die het lezen van een dergelijk verhaal bemoeilijken. Die obstakels kunnen door de literaire kritiek vaak verklaard worden (hoewel niet noodzakelijk, de literaire kritiek heeft het vaak over obstakels die een zeker 'niveau' hebben).

Steeds weer blijken leerlingen - zoals alle lezers trouwens - te lezen vanuit bepaalde verwachtingen, specifiek gestructureerd

vanuit een bepaald verhaalconcept dat zij hanteren. Wij proberen op dit moment deze obstakels te inventariseren, om de studenten in de lerarenopleiding zoveel mogelijk inzicht te geven in de mogelijke reacties van leerlingen. Het blijkt immers bijzonder moeilijk te zijn voor (beginnende) leerkrachten om met leerlingen in discussie te treden, om te argumenteren over literatuur. Binnen een project over recensies worden leerlingen echter geconfronteerd met de argumenten van de recensenten. Gezien de beperking in tijd, is het belangrijk deze vergelijking toe te spitsen op een aantal aspecten.

AUTOBIOGRAFIE/BIOGRAFIE

Een aspect dat - vaak spontaan - aan bod komt, is het eventuele autobiografische karakter van het verhaal. Uitspraken als: 'Hotz haat vrouwen', kunnen door vragen over de tekst beaamd, gecorrigeerd, gerelativeerd, maar vooral geïnterpreteerd worden. Bedoeling van de confrontatie met recensies is dat leerlingen zoeken wat critici over dit probleem zeggen. Critici spre-

ken elkaar hier trouwens vaak tegen, zoals moet blijken uit het verslag van de rapporteurs.

Eventueel kan Hotz zelf hier aan het woord komen, via interviews (die in de bundel recensies zijn opgenomen). Het feit dat Hotz zelf het geven van interviews afwijst, dat hij zelf meent dat zijn werk voor zichzelf moet spreken, kan hier ter sprake komen. Ook wat Hotz zelf zegt over bepaalde interpretatieproblemen kan interessant zijn, bijvoorbeeld dat hij zeker niet heeft willen beweren dat "alles zinloos is" (Korteweg & 't Hart 1978, opgenomen in Brokken (red.) 1982). Tegelijkertijd kan hiermee de problematiek van de auteursintenties, de relatie auteur/hoofdpersonage, de nieuwsgierigheid van de pers voor de 'vent' i.p.v. voor de 'vorm'... aan bod komen.

SYMBOLIEK

Het verhaal van Hotz verleidt heel wat lezers (zeker de critici) tot een allegorische lectuur en een symbolische verklaring. Het verhaal geeft daar dan ook alle aanleiding toe: het hoofdpersonage spreekt over het bouwen van het 'bastion' als over een levenswerk, een droom, een duidelijke opdracht - met mystieke allures - die hij zichzelf gegeven heeft.

Tijdens de eerste les werd aan de leerlingen gevraagd welke betekenis zij achter het 'dood weermiddel' zagen. Tijdens de tweede les konden leerlingen opzoeken wat in de recensie gezegd wordt over de symboliek in dit verhaal.

Hoewel er binnen de verschillende recensies een soort consensus geconstateerd kan worden rond de zinloze inspanningen van de hoofdfiguur, leggen de verschillende critici toch aparte accenten (bijvoorbeeld Van Deel 1976 geeft een aantal mogelijke functies van het bastion). Daar waar wat complexere interpretaties worden uitgewerkt, ervaren de leerlingen een belangrijke functie van de recensie: de

lezer krijgt een exemplarische interpretatie. Dat gebeurde bijvoorbeeld door de verbinding van het thema van het bastion met het thema van strijd tussen man en vrouw.

THEMA: DE STRIJD DER SEKSEN

Volgens een aantal critici speelt het bastion immers ook een symbolische rol in het huis van de architect: het is tegelijkertijd een verschansing tegen zijn vrouw. Dit thema, de strijd tussen de seksen, biedt heel wat mogelijkheden om de reacties van leerlingen te confronteren met wat critici over dit aspect beweren. Ook hier verschillen de critici van elkaar in hun interpretatie en evaluatie. Uiteraard is het de lezer/leerling die uiteindelijk beslist wat hij met deze verschillende versies van hetzelfde verhaal doet.

STIJL

Bij de bespreking van dit verhaal kan men moeilijk voorbij aan het feit dat heel wat recensenten hun waardeoordeel funderen op het belang van de stijl van Hotz. De aandacht voor deze rubriek past bij de algemene vraag die aan deze recensies gesteld wordt: waarom intrigeerde dit verhaal bijna unaniem alle critici?

Truijens (1981) stelt bij de bespreking van een recensie vast dat men niet inziet dat "de liefde voor materie in bijna alle verhalen op esthetische gronden berust" (...) "en dat enig nut (zoals in 'Dood Weermiddel') alleen maar mooi meegenomen is." Ook Hotz beweert: "Voor mij is de vorm belangrijker dan de inhoud." (Brokken 1981).

Voor veel critici ligt de waarde van Hotz dan ook in zijn stijl ("een ongewone, koele en heldere afstandelijkheid" schrijft Nuis 1976, "doeltreffend en efficiënt proza" schrijft Dubois 1977). Maar er is zeker geen eensgezindheid over de stijl, en de stielkennis van Hotz (zie bijvoorbeeld Spaan 1976 en Fens 1976).

Tegelijkertijd vinden we in de recensie intertekstuele vergelijkingen waarmee de waarde van een debutant als Hotz geïkt wordt. Opvallend zijn in elk geval de verwijzingen naar Elsschot: de ironische levensvisie, de ingehouden emotionaliteit of 'De afstandelijke geschiedschrijving van een nieuwe Elsschot' (Nuis 1976; voor een uitgewerkte vergelijking tussen Hotz en Elsschot zie Soetaert 1981).

Besluit

Wat vonden leerlingen van deze lessen? Er is hier onvoldoende ruimte om de verschillende reacties van leerlingen te analyseren, maar toch wil ik - als besluit - één recente reactie citeren. Toen deze lessen vorige week nog eens gegeven werden door twee studenten van de lerarenopleiding, vroeg de mentor (R. De Paepe) aan de leerlingen wat zij van de lessen dachten. Bijna iedereen vond de confrontatie met de recensies interessant, maar ... het verhaal van Hotz bleven ze oninteressant vinden. Op de vraag wat er gebeurd zou zijn als zij eerst de recensies hadden gelezen en dan het boek, was het antwoord ook duidelijk: ze hadden zich bekocht gevoeld bij alle positieve kritieken.

Tja, Hotz zal wel gelijk hebben: "Alles eindigt in ironie" ('Dood Weermiddel', p. 28).

Ronald Soetaert

RUG

(Departement voor Lerarenopleiding)

Sint-Pietersplein 5

9000 Gent

Bibliografie

Recensies over 'Dood Weermiddel'

(Anoniem): Boeken kort. In: *Kultuurleven*, 1977.
(Anoniem) In: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 11 juni 1976.

Brokken, J.: Niets is erger dan een mislukt leven of een verspeelde aanleg. In: *Haagse Post*, 21 maart 1981.

Brokken, J. (red.): *Over F.B. Hotz. Beschouwingen en interviews*. 's-Gravenhage: Uitgeverij Bzztöh, 1982.

Deel, T. van: Overtuigend debuut van F.B. Hotz. In: *Trouw*, 14 augustus 1976.

Dubois, P.H.: Mensen blijven dezelfde mensen. In: *Het Vaderland*, 30 juli 1977.

Fens, K.: In de verhalen van Hotz trilt de hitte van de dreiging. In: *Volkskrant*, 19 juni 1976.

Goedegebuure, J.: De ironische toverlantaarn. In: *Hollands Diep*, 2, nr. 14, 3 juli 1976.

Huisman, J.: F.B. Hotz wordt een hele grote. In: *Algemeen Dagblad*, 19 juni 1976.

J.J.W.: Sombereheid van groot formaat. In: *De waarheid*, 30 maart 1977.

Keijzers, P.: F.B. Hotz. Dood Weermiddel. In: *Brabants Nieuwsblad*, 15 juli 1976.

Komrij, G.: Geestverschijningen uit een koperdiepdruckwereld. In: *Papieren tijgers*. 'Synopsis', Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers, 1978, p. 189-194. (Eerder verschenen in: *Vrij Nederland*, 1 mei 1976.)

Maandag, B.: F.B. Hotz. Laat hij toch gewoon doorgaan. In: *Het Vrije Volk*, 3 juli 1976.

Moor, W. de: Teksten die geuren naar Elsschot. In: *De Tijd*, 10 september 1976.

Mulder, R.: Actieve mannen en hebbelijke vrouwen. In: *NRC-Handelsblad*, 25 juni 1976.

Nuis, A.: De afstandelijke geschiedschrijving van een nieuwe Elsschot. In: *Haagse Post*, 8 mei 1976.

Scheepmaker, N.: De schrijver Hotz. In: *Amersfoortse Courant*, 7 mei 1976.

Spaan, H.: Romanuittreksel. In: *Het Parool*, 3 juli 1976.

Truijens, A.: *Over verhalen van F.B. Hotz*. Amsterdam: Arbeiderspers, 1981.

Visser, A.: Vrouwenhaat als bron van inspiratie. In: *Leeuwarder Courant*, 4 september 1976.

Warren, H.: Dood Weermiddel en andere verhalen. Opvallend debuut van F.B. Hotz. In: *Provinciale Zeeuwse Courant*, 24 juli 1976.

Algemene bibliografie

Habermas, J.: *De nieuwe overzichtelijkheid en andere opstellen*. Meppel/Amsterdam: Boom, 1989 (= vertaling; originele tekst 1985).

Hotz, F.B.: *Dood Weermiddel*. Amsterdam: Arbeiderspers, 1976.

De Bruycker C., N. Rowan & R. Soetaert: *Vondel in ballingschap? Tekstmap studiedag 15 februari 1989*. RUG: Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding, 1989.

De Jager, G.: De legitieme normdoorbreking; een analyse van de argumentatie in een debat tussen Hermans en Rodenko. In: *Forum der Letteren* 28, september 1987, p. 181-193.

Dhaese, C. & R. Soetaert: P.C. Hooft. Een reis in de tijd. In: *Lesvoorstellen vakdidactiek Nederlands*. Gent: ICL-Publikatie, RUG, 1988a.

Soetaert R.: Hotz, een nieuwe Elsschot? In: *Jaarboek 1980-1981, deel II, XXXII* (tweede reeks: nr 24) van de koninklijke Soevereine Hoofdkamer van retorica "De Fonteyne" te Gent, p. 179-195.

Soetaert, R.: De pedagogische en didactische functie van de kritiek. In: *Het Schoolvak Nederlands in het Voortgezet Onderwijs*, gehouden te Amsterdam, 14 oktober 1988. Verslag van de derde Conferentie. Amsterdam: VALO, 1988.

Soetaert, R.: Vondel in ballingschap. Lezing op het congres 'Het Schoolvak Nederlands' (UFSAL). Te verschijnen in de bundel: *Het Schoolvak Nederlands in het Voortgezet Onderwijs*, gehouden te Brussel, 4 oktober 1989. Verslag van de derde Conferentie. Amsterdam: VALO.

Soetaert, R.: Een helder hoofd en goed gestoffeerd. Het literatuuronderwijs en de literaire canon. Lezing op het K.U. Leuven Symposium 'Over hoofdzaken in het literatuuronderwijs'. Te verschijnen in de congresbundel *De literaire canon in het onderwijs* (verschijnt bij Acco 1991?).

Zeegers, W.: *Andere Tijden, andere mensen*. Amsterdam: Bert Bakker, 1989.

Noten

1. De lessen werden gegeven in K.A. Centrum (Ottogracht) (onder begeleiding van C. Van Tyghem) en K.A. Voskenslaan (onder begeleiding van C. Dhaese en R. De Paepe). Het project wordt vanaf begin dit schooljaar uitgebreid in de lessen van R. De Paepe, waar de studenten van de lerarenopleiding tijdens hun (proef)lessen werken met recensies. De lessen worden opgenomen op cassette en getranscribeerd, en dienen dan als basis voor de seminars literatuurdidactiek. We zijn van plan het verslag van dit experiment te publiceren.

2. Op dit moment werden al een hele reeks voorbeelden uitgewerkt; over een aantal werd vroeger al gepubliceerd, of werden studiemiddagen georganiseerd, of wordt nu verder onderzoek uitgevoerd. Bijvoorbeeld: het werken met recensies/literaire kritieken voor het geven van oudere literatuur (zie het P.C. Hooftproject waar werd gewerkt met het herdenkingsartikel Dhaese & Soetaert 1988), werken met toneelkritiek (zie o.a. Soetaert 1988, 1990; De Bruycker e.a. 1989).

Die verschillende suggesties hebben voor- en nadelen, zodat veel variatie de beste strategie lijkt. Recensies kunnen zowel voor als na het lezen/zien van een werk gelezen worden; recensies kunnen gebruikt worden om discussies over interpretaties en/of evaluaties op gang te brengen; recensies kunnen ook als bron van informatie gelezen worden, dus ook als variatie op het doceren...

Deze ode aan 'de recensie' hoort gerelativeerd te worden: het lezen van kunstkritieken vervangt uiteraard de lessen literatuur niet; het lezen van recensies zelf hoort onderwerp van discussie en onderwerp van kritiek te zijn.

3. Wij werken op dit moment aan een bloemlezing van een twintigtal verhalen (waarbij ook recensies zijn opgenomen) van verschillende auteurs waaruit de leerlingen een achttal verhalen kunnen kiezen als huislectuur; vier verhalen moeten echter door iedereen gelezen worden aangezien ze gemeenschappelijk in de klas behandeld worden: het verhaal van Hotz is daar één van. Het feit dat de lectuur van het verhaal meetelt als huislectuur, kan als extra stimulans gelden voor sommige leerlingen.

4. Wat de recensies betreft, werd aan de student-leraren een bundel recensies gegeven die vanaf mei 1976 verschenen over 'Dood Weermiddel' (zie bibliografie).

Het lezen van een aantal recensies is voor de meeste student-leraren een interessante confrontatie tussen hun eigen oordelen over de tekst, de oordelen die tijdens de lessen naar boven kwamen en uiteindelijk de oordelen uit de literaire kritieken. Die confrontatie blijkt vaak bijzonder boeiend te zijn binnen de lerarenopleiding als verdieping van het literaire perspectief, als reflectie op de interactie tussen lezers en verhalen, tussen lezers onderling, tussen 'gewone' lezers en critici/academici, tussen leerlingen en leraren.

Een aantal van de gegeven lessen werd op cassette opgenomen, en verder ook getranscribeerd. Er is hier onvoldoende ruimte om interactiemomenten te citeren, dus ik beperk me tot enkele algemene leesstrategieën en principes.

T U S S E N D O O R

Op 6 februari 1991 vindt op de RUG een studiedag plaats rond werken met recensies in de klas. De bundel met recensies over 'Dood Weermiddel' van F.B. Hotz, waarnaar Ronald Soetaert in het artikel verwijst, kan vanaf dan verkregen worden op het Departement voor Lerarenopleiding, Sint-Pietersplein 5, 9000 Gent.